

ale neoliticului, din care datează cele mai prețioase mărturii asupra vieții materiale și a credințelor primitive din perioada pastorală. În vasta bibliografie pe care a utilizat-o pentru stabilirea caracteristicilor vieții pastorale, raportate îndeosebi la muzică și poezie, ar fi fost de dorit ca disciplinei arheologice să i se acorde un spațiu mai larg decât lucrărilor de geografie, și aceasta cu atât mai mult cu cât unul din țelurile cărții urmărește stabilirea căilor de acces ale cultului apollinic în Grecia, anterioritatea cultului lui Hermes în bazinul estic mediteranean precum și multiplele atribuții ale acestor divinități: poeți-muzicieni, vraci, magicieni, călăuze în găsirea unor sălașuri fixe, întemeietori de cetăți, prooroci etc.

Principalul merit al lucrării îl găsim în claritatea și eleganța expunerii, în abilitatea cu care J. D. a minuit un imens material documentar. Suplețea cu care a trecut de la analiza aspectelor vieții materiale din mediul păstoresc la analiza sensibilității oamenilor și animalelor, la multiplele valențe literare pe care le-a generat viața pastorală, este uimitoare. Menționăm ca deosebit de izbutite cap. II din partea a II-a intitulat *Puterea și știința păstorului*, cu observații asupra miturilor și magiei ivite în lumea păstorilor, precum și întreaga parte a IV, în care autoarea se preocupă de raporturile între omul primitiv și animalele cu care vine în contact. Cap. II din partea a IV-a, intitulat *In regatul păsărilor*, explicitează importanța vechii ornithomaniei și importanța studierii și imitației cîntului păsărilor de către cei dinții poeți-muzicieni. Acest capitol mi-a sugerat o apropiere cu apariția dansatorilor sacri deghizați în păsări, ca, de pildă, figurile aflate pe o oinochoe din British Museum, sau cele figurate pe o amforă de la Muzeul din Berlin (ambele discutate de A. W. Pickard-Cambridge, *Dithyramb, Tragedy and Comedy*, p. 245—246 și fig. 17). Astfel de studii, ca cel al J. D., ai căror autori nu se mai mulțumesc cu schemele tradiționale despre originile poeziei antice, deschid o perspectivă tot mai largă pentru o cit mai bună înțelegere a originilor poeziei lirice și dramatice. Dar să nu anticipăm asupra volumului II. *La houlette et la lyre* oferă deocamdată o autentică desfătare și omului de știință și iubitorului de literatură.

A. Piatkowski

ITALO LANA, *Anneo Seneca*, Torino, Loescher, 1955.

În această monografie de dimensiuni medii (300 p.), autorul și-a propus mai puțin o analiză exhaustivă a operelor filozofului Seneca, cit o prezentare a personalității Seneca și a evoluției acestei personalități. Această intenție este reliefată limpede în prefață: « Né puro filosofo, né puro politico, né soltanto direttore di anime o uomo di mondo: ma tutto questo, ed altro ancora... In questo libro si troverà un nuovo Seneca, che oscilla attratto dagli ideali ora della vita contemplativa ora della vita attiva ed è, a volta a volta, « filosofo » o politico o filosofo politico o politico filosofo ».

Într-adevăr învățatul italian urmărește să ne prezinte evoluția ideilor și comportărilor lui Seneca, așa cum rezultă din vasta lui operă. Primele două capitole ale cărții (*Sulle orme di Lucrezio* și *Dalla « philosophia » alla « sapientia »*) sînt consacrate ultimei faze ale vieții și activității lui Seneca, cum apar din *Naturalium quaestionum libri* și din *De beneficiis*. Seneca, bătrîn și dezamăgit, revine la ideile profesorilor săi din secta sextiană asupra participării la viața publică, idei care preconizau o existență strict contemplativă și pe care el le împărtășise în prima tinerețe și își propune — ca odinioară Lucrețiu — să izbăvească pe oameni din spaimele epocii, în special de spaima de moarte.

Capitolele următoare urmăresc tribulațiile gînditorului din Corduba din adolescența modelată de învățăturile maștrilor sextieni pînă în clipele grele cînd a redactat faimoasa corespon-

dență către Lucilius. Cu excepția capitolului al treilea (*L'iniziazione filosofica*), fiecare capitol e consacrat uneia sau mai multor opere, mai exact felului în care sînt ilustrate de operele filozofice ideile și în special viața politică a lui Seneca. Desigur, I. Lana relevă și alte aspecte ale existenței lui Seneca, dar îl interesează mai ales ecourile vieții politice în activitatea de scriitor a filozofului. Caută la fiecare pas asemenea ecouri în operele filozofice și se străduiește să evidențieze evoluția concepțiilor politice și atitudinilor corespunzătoare. În numeroase pasaje sînt descoperite răspunsuri date unor probleme discutate cu pasiune de contemporani, iar atitudinea față de împărat și regimul imperial este de obicei evidențiată cu grijă.

Toate capitolele sînt scrise frumos, am putea spune literar și abundă în citate culese din operele lui Seneca. Mai ales ultimul capitol, care e consacrat Scrisorilor, conține pagini scrise cu mult talent, pagini de adevărată literatură.

Trebuie negreșit semnalate unele aspecte și idei interesante ale acestei monografii. În primul rînd remarcăm ideea sinuozității existenței și concepțiilor lui Seneca, evoluției lor complexe: adept fervent al vieții contemplative, preconizată de Sextius, el o părăsește pentru cea activă recomandată de stoiici, spre a se întoarce la ea și la preceptele sextiene în ultima fază a existenței sale zbuciumate. Ni se pare remarcabilă ideea că Seneca a fost puternic influențat de concepțiile politice sextiene în anumite etape, ca și supoziția unei înriuriri a lui Lucrețiu asupra operei științifice a lui Seneca (*N. Q.*). Există și alte idei de consemnat: Seneca aspirant a fi mentor al lui Caligula (*Ad Marciam*) și apoi al lui Claudiu (*De ira*), înainte de a fi dascălul și călăuza lui Nero, dizgrația sub Caligula ca efect al relațiilor strînse cu prințesele surghinuite mai mult decît al invidiei împăratului față de darurile oratorice, Seneca partizan al unui despotism element (autorul îl numește paternalistic) și nu al unei colaborări strînse cu senatul (*De clementia*). Cum se vede, se desprinde un efort de a interpreta original, pe lângă acceptarea unor teze consacrate. Sîntem de asemenea datori să insistăm asupra sagacității cu care este de cele mai multe ori redactat apendicele, sau sînt date unele scrieri în proză. Observăm că Lana constată în treacăt cum tonul scrisorilor către Lucilius și alte elemente încă sugerează prezența unui fond de epistole reale, efectiv expediate destinatarului.

Nu putem decît să regretăm absența oricărei încercări de a plasa activitatea filozofică și politică a lui Seneca în contextul său social-economic firesc. Lipsesc cu totul referiri la stările economice și sociale ale vremii, deși se stabilesc mereu conexiuni cu unele fenomene politice. Trebuie de asemenea adăugat că în unele capitole cadrul politic este relativ sărac, redus aproape exclusiv la relațiile lui Seneca cu împăratul. Astfel colaborarea cu Burrhus nu este aproape de loc analizată. Începînd din prefață cercetătorul italian afirmă în repetate rînduri că figura lui Seneca nu trebuie idealizată, dar uneori el caută scuze pentru fapte și atitudini mai puțin onorabile, recurgînd fie la elemente din filozofia lui Seneca, fie la exigențele politicii. Astfel admite că *De clementia* e posterioară asasinării lui Britannicus, dar scuză aserțiunile lui Seneca că Nero n-ar fi vărsat încă sînge omenesc prin nevoia de a accepta versiunea oficială a morții naturale, în vederea realizării unor țeluri politice înalte (p. 225).

Dacă sîntem de acord cu învățatul italian că multe tragedii au fost scrise în perioada in-striuirii lui Nero, credem că trebuie spus mai clar și mai sigur că unele tragedii sînt posterioare acestei etape, datînd chiar din ultima fază a vieții lui Seneca. De asemenea ni se pare că nu toate scrisorile sînt din perioada 62—64, unele fiind anterioare și datînd din 61 sau chiar 60, și anunță retragerea definitivă (ca cele din cartea I și a II-a a corespondenței).

Exceptis excipiendis lectura cărții savantului italian Italo Lana va fi fără îndoială foarte utilă și interesantă, în plus, frumoasa limbă italiană în care este redactată o va face totdeauna deosebit de atrăgătoare.